

GRADA ZA TOPOGRAFIJU I HISTORIJU HLIVANJSKE ŽUPANIJE I GRADA HLIVNA.

Hlivanjska (Livanjska) županija obuhvatala je u srednjem vijeku poglavito današnje Livanjsko polje, a uzanj možda i koje susjedno polje, kao što su Grahovo polje na sjeverozapadu, a Glamočko polje i Kupresko polje na sjeveroistoku. Vjerojatno je međutim, da je hrvatska županija Hlivanjska zapremala uz današnje Livanjsko polje samo još Grahovo polje, koje se i danas pribraja političkomu kotaru livanjskomu, a u srednjem je vijeku spajalo Hlivanjsku županiju sa starohrvatskom županijom Psetom (Pesentom).

Livanjsko (Lijevanjsko) polje *najveće* je polje u Kraškoj visočini na zapadnoj strani Balkanskoga poluotoka. Obuhvata 380—400 □ kilom., dugo je (bez Grahova) 65 km., širina mu se mijenja između 5 i 12 km., tako da mu srednju širinu računaju oko 6 kilom. Prostire se pravcem od sjeverozapada prema jugoistoku, pa tako teče usporedo s Dinarskom planinom i dolinom Cetine u današnjoj Dalmaciji. Visina mu je između 700 i 740 m. nad morem, tako da je niže od drugih polja na istoku, kao što su Kupresko (1120—1150 m.), Glamočko (882—950 m.) i Duvanjsko (860—890 m.), a opet više od doline Cetine (350—450 m.) na zapadu u Dalmaciji.¹

Livanjsko je polje odasvud opasano gorama i planinama: na sjeveru Šatorom, na istoku Staretinom (Međugorje 1490 m.), Golijom (1890 m.), Krugom (Gvozd 1549 m., Krug 1227 m.) i Borovom glavom (1290 m.), na zapadu Dinarskim planinama (Gnjat 1806 m., Veliki Troglav 1913 m., Mali Troglav 1789 m., Prolog), a na jugu nižim gorama. „Livanjsko je polje tektonski jarak, omeđen s obje uzdužne strane lomovima, po kojima je dno polja usjelo, a sjeveroistočno je krilo preturano te ovo preturanje tvori kod Livna rub polja. Temeljno mu gorje pripada većinom kredi i starom tercijeru, samo na sjeverozapadu djelomice i juri i triasu, te se sastoji od raznolikih vapnenaca, a podređeno i od lapora i dolomita. U polju razlikuju se *tri* dijela, koji premda su

¹ Cvijić J. dr., Karsna polja Bosne i Hercegovine (Glas srpske kraljevske akademije LIX., prvi razred 22. str. 59—182.; osobito str. 95—113. i 113—120.); Katzer Fr. dr., Ugljenonosne naslage mlađeg tercijera u poljima zapadne Bosne (Glasnik muzeja u Bosni i Hercegovini, XXX.; str. 267—294.; osobito str. 261—281.); Cvijić J. dr., Morphologische und glaziale Studien aus Bosnien, der Herzegovina und Montenegro, II. Teil. Die Karstpoljen (Ab-

handlungen der geographischen Gesellschaft in Wien, III 1901, br. 2.); Grund A., Die Karsthydrographie. Studien aus Westbosnien. (Penck, Geographische Abhandlungen, VII. sv. 3., 1903. str. 85—170.); Richter Eduard dr., Beiträge zur Landeskunde Bosniens und der Herzegovina (Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina. X. Band, 1907.; str. 383—545, osobito str. 520—526.).

suvisli imadu neku hidrografsku samostalnost. Na sjeveru je *Ždralovac* i *Ševarevo blato*, u kojem je najdublji vodeni jarak *Jaruga*; u sredini je Livanjsko polje u užem smislu s rječicom *Ploučom*, koja nastaje sastavom kraških potoka *Bistrice* i *Studbe*; na jugu je *Buško blato* s periodičkim potokom *Ričinom*, koji mu je glavna vodena žlijeba.

Kao nastavak Livanjskoga polja na sjeverozapadu smatrati nam je *Grahovsku* oblast, koja se prostire istim smjerom sve do planina Stražbenice i Kamenice. Grahovska oblast predstavlja čitav niz kotlina i uvala, koje se ređaju od JI—SZ, kao i gorski slojevi, koji ih opasuju. Između tih kotlina samo su dva mala prava polja: jedno se zove *Pašića polje*, koje je preko uvala Korita i Vlasulje u izvjesnoj plastičkoj vezi s Livanjskim poljem, a dugo je 3—4 km., visoko 790 m. (rijeka Korana, selo Oblaj, palanka Arežin brijeg); dok se drugo polje zove *Grahovo polje* (u užem smislu), a ograđeno je planinama Ilicom, Kamenicom, Vijencem i Jedovnikom, te ga dva niza uvala vežu s Pašića poljem. Grahovo polje dijeli se opet na neka manja poljica (Valovlje, Vedro polje, Marinovačko polje).

Kotar Livno zajedno s ispostavom Grahovo imao je prema popisu žiteljstva od 22. travnja 1895. jednu varoš, 83 sela i 5343 kuće. U tim selima i kućama stanovalo je svega 33.819 žitelja (na samom Livanjskom polju 27.139.). Najviše je bilo rimokatolika, naime 17.346, koji su razasuti po čitavom kotaru; onda pravoslavni, svega 12.719, koji pretežu u Grahovskoj oblasti; i napokon muslimana, oko 3754., koji stanuju poglavito u gradu Livnu. Katolici i muslimani jesu ikavci i većinom potomci starih sredovječnih žitelja, dok su pravoslavni ijekavci, koji su se doselili za turskoga vladanja.¹ Glavno mjesto čitavoga kotara i polja je grad i varoš *Livno* (Hlivno), koji se prostire pod planinom Krugom na brdu, koje se zove Crljenice, i tik do izvorâ rijeke *Bistrice*, koja izbija iz pećina i pukotina, prozvanih Jezero, Dizdareva pećina i *Duman* (Tuman). Tik do Livna stoji na brdu *Gorici* (757 m.) franjevački samostan s crkvom, podignut u polovici XIX. stoljeća. Livno sastoji od grada i varoši. Grad ili tvrđava providena je s nekoliko slabih i napola razvaljenih kula, zatim bedemima, koji su također prilično već razrušeni. Tu imade i jedna stara kula, za koju govore, da potječe još iz rimskih vremena. Varoš opet dijeli se na više kotara i predgrađa (Balaguša, Begluk, Čurčić, Čefin brijeg, Džemanuša, Huskića mlin, Kasalo, Milošnik, Perkuša, Prikorijeka, Sučića haň, Vejzagić, Zavra). U gradu i varoši zajedno ima do 964 kuće i 5273 stanovnika, i to 2047 muslimana, 1976 rimokatolika i 966 istočno-pravoslavni. Muslimani imaju 11 džamija, katolici dvije crkve, a pravoslavni jednu. Livno je sijelo sreza; nadalje imade kotarsku bolnicu, poljoprivrednu stanicu, realnu gimnaziju i više pučkih škola, radionicu za umjetni obrt, i još druge javne uredbe (pravoslavnu i katoličku župu). Napokon je znamenito mjesto za trgovinu, jer znatan dio robe, koja se iz Italije i Dalmacije uvozi u Bosnu, prevaža se kroz to mjesto u sredinu zemlje, i to najprije 58 kilom. dugom željeznicom iz Splita preko Klisa u Sinj, a onda kolima i automobilima preko sedla Prologa u Livno.

Brojna sela Livanjskoga polja i kotara ne prostiru se na samom polju, koje je izloženo poplavama, tako te je samo mjestimice tek u žarkom ljetu posve suho

¹ *Skarić* Vladislav, Porijeklo pravoslavnoga naroda u sjeverozapadnoj Bosni (Glasnik muzeja u Bosni i Hercegovini, XXX. 1918. str. 219—266.). Rasprava je vrijedna više po marljivo sabranoj

građi, nego po izvodima. Primjera radi spominjem samo, da je posve neispravno dovoditi u ma kakvu svezu ime sela Halapić s porodicom Alapić ili Alapi.

(kao Ševarevo blato i Buško blato), nego se ta sela nižu naokolo po strmim ili položitim obroncima onih gora i brda, koje polje opasuju. Tako ima Livanjsko polje po neki način podobu isušena jezera, na kojega su obalama nastale ljudske naseobine. Za najjužniji dio Livanjskoga polja, naime za Buško blato, kažu još i danas, da je najveći dio toga blata nekad bio pravo jezero; no neka kraljica da je dala načiniti nasip od jugozapada k sjeveroistoku, 2 sata dug, i tako da je velik dio polja osušila. Međutim taj „Kraljičin nasip“ (ili Kraljičin prisap, Kraljičina prispa) nije nipošto umjetno djelo, stvoreno ljudskom rukom, nego ga je sama priroda podigla gomilanjem mulja za poplava. O Buškom blatu i Kraljičinom nasipu pripovijeda I. Zovko po narodnom pričanju, da je nasip sagradila baš *kraljica Buga*. Zovko naime kaže: „O njoj (kraljici Bugi) najčistije se priča u mjestu Buško blato . . . Kod tamošnjih stanovnika sačuvala se o njoj pod raznijem imenima, kao primjerice budi rečeno: Kraljica Buga, kraljica Bužanka, kraljica Bužana, te uz to još pripovijedaju i o njezinom stalnom obitavalištu, Bužan-gradu, označujući mu pri tome još i samo mjesto. Tamo imade još i jedno mjesto, koje se zove „Kraljičina Prispa“. No najznamenitije je za nas, što još i sada tamo ima porodica Bužana, koja u svojoj tradicionalnoj genealogiji izvodi genezu svoju još od „kraljevskoga roda“ (Glasnik muzeja u Bosni i Hercegovini od god. 1892., str. 455). Treba još spomenuti, da se u starijim knjigama o zemljopisu Bosne govori o nekom podoru Bužanin-grad na podnožju planine Tušnice. Radimsky je međutim u Glasniku muzeja u B. i H. za god. 1892. na str. 223—224 nakon očevida na licu mjesta ustanovio, da Bužanin-grad nema na podnožju Tušnice planine, nego da se neposredno iznad sela Miša uzdiže gorska kosa, koja se zove Bužanin, a tako isto da ima neposredno kod sela Miša neka prehistorijska naseobina, zvana naprosto „Gradina“. Uza sve to tvrde ljudi iz onih krajeva, da podor *Bužingrada* na podnožju Tušnice postoji, i to između sela Prisoja i Miši. Vrijedno je još spomenuti, da je na karti austrijskoga generalnoga stožera Buškomu blatu na istoku kod sela Grabovice i Grabovičke planine zapisano „*Bužanica Draga*“, što jamačno također sjeća na mitičnu kraljicu Bugu ili Bužanku.

Nema sumnje, da je Livanjsko polje (zajedno s Grahovim poljem) u prehistorijsko doba bilo dobro naseljeno. To svjedoče gotovo nebrojene prehistorijske naseobine, koje se nižu po gorskim obroncima na rubovima toga polja, i koje se kao i na susjednim kraškim poljima redovito zovu „Gradina“, kad i kad još jednom bližom oznakom (na pr. Velika gradina, Gubinska gradina, Kurića gradina, Marica gradina, Vidoška gradina i t. d.). Te su gradine pripadale Ilirima, pređima današnjih Arbanasa, a naročito Delmatima ili Dalmatima, po kojima bi i zemlja njihova prozvana Dalmacijom.

Jednako dobro napučeno bilo je Livanjsko polje i za *rimskoga vladanja*. Ako se i ne mogu tačno još ustanoviti rimske ceste¹, koje su iz Solina vodile po tom polju u bosansko Podrinje i Posavinu, niti se mogu odrediti postaje, koje su uz te ceste

¹ *Ballif Ph.*, Römische Strassen in Bosnien und der Herzegovina. Nebst einem Anhang über die Inschriften von dr. Karl *Patsch* Wien 1893. — *Patsch K.*, Rimska naselbina kod Šuice (Glasnik 1902., str. 6—8). — *Patsch Karl*, Arheološko-epigrafska istraživanja povijesti rimske provincije Dalmacije, VII dio (Glasnik XVIII. 1906., str. 161—181). — *Čučić* Vejsil, Arheo-

loške bilješke iz Livanjskog kotara (Glasnik XXI., 1909., str. 167—176). — *Krčmarž J.* Iz Livna (Glasnik XXIV., 1912., str. 283—294). — *Patsch K.*, Bosnien und Herzegovina in römischer Zeit. Ein Vortrag. Sarajevo 1911. Mit 30 Illustrationen im Text. Starije radnje od Tomascheka, Hörnesa, Ballifa, Radimskoga i drugih ne spominjemo.

stajale, kao što su „Pelva“ i „In Alperio“ uz jednu cestu, a „Ad Libros“ i „In Monte Bulsinio“ uz drugu: ipak se je našlo i proučilo već toliko toga, te se može zaključiti, „da je bila šuma veća te regulirala kišu, a po većoj gustoći naselja može se zaključiti, da je bilo i većeg blagostanja i više obradivog, nemočvarnog tla“. „Prema današnjem jednomu gradu Livno stoje u staro (rimsko) doba bar dva grada. A da su žitelji polja onda bili bogatiji nego li sada, vidi se po skupocjenom ciglenom krovu, koji se svuda pojavljuje, a crijepovi su se bar u prvo doba importirali“. Dosad je prilično sigurno ustanovljeno, da je u rimsko doba na sjeverozapadnom rubu Livanjskoga polja stajao *municipium Salvium*, i to na podnožju visoke planine Gnjat, a u selu Grkovci. To dokazuju brojni ostaci zgrada, kao i grobni spomenici s napisima. Tako se na jednom od tih napisa čita „P. Ael(ius) Ursus, dec(urio) mun(icipio) (Sa)lv(io) . . .“ Vrlo je vjerojatno, da su uza zapadni rub Livanjskoga polja bila još dva oveća grada ili municipija, i to jedan kod današnjega sela Gubina, a drugo kod sela Lipe. Ovo potonje selo Lipa imade danas samo 31 kuću, „ali je u srednjem vijeku bilo sudeći po prostranom groblju sa velikim spomenicima, od najveće važnosti“. Prema pučkoj predaji stajao je nad selom starinski grad, a pod ostacima toga grada vidi se podor starog samostana. Da je to bio baš samostan, svjedoči i ime tamošnje rijeke *Opatčica* po opatu, koji je ondje stolovao. I na istočnom rubu polja nalaze se tragovi rimskih naseobina, kao u selu Strupniću, gdje su nađeni temelji jedne oveće zgrade, a naročito u *Vašarovinama* (u općini Priluci), gdje je nađen ulomak sanduka za pepeo sa likom žene u zanimljivoj nošnji, nadalje u Malom Kabliču, i napokon u samom Livnu (više mrtvačkih sanduka za pepeo s napisima). Sve to svjedoči, „da je i istočni rub polja bio isto tako providen rimskim naseljima kao i podnožja visova na zapadnom rubu, a ta su naselja, osobito u točnije proučenom jugoistočnom dijelu, zaredala nagusto. Ako dakle po redu naselja na zapadu zaključujemo, da je tu bila cesta, može se isto i na istoku dopustiti. Mi dakle dobivamo tu dvije uporedne, samo širinom polja razlučene ceste . . .“

Na crkvenom saboru u Solinu od god. 533. osnovana bi za zagorske krajeve Dalmacije nova biskupija, kojoj je bila stolica smještena u *municipium Ludrum*, valjda u Biskupiji kod današnjega grada Knina. Na tu novo osnovanu biskupiju spadao je i „*municipium Salviaticum*“ ili „*Salvium*“. Jamačno je tada ili nešto poslije podignuta u gradu i kršćanska crkva. Da li je tada biskupiji u Ludrumu pripalo čitavo Livanjsko polje ili samo rečeni municipij, ne može se odrediti. U potonja je vremena Livanjsko polje spadalo izravno na solinsko-splitsku metropoliju.

Kako je Dalmacija od god. 548. bila izložena navalama Slavena i Avara, stradalo je mnogo i Livanjsko polje. Napokon obladaše Hrvati oko god. 626. čitavim poljem, te zauzeše na izvoru rijeke Bistrice neko starije naselje, koje oni prozvaše u svom jeziku *Hlivno* (Hlêvno). Po tom gradu dobila je i čitava župa svoje ime. Župa Hlivno (lat. *Cleuna*) spominje se prvi put za hrvatskoga kneza Mutimira god. 892.; tada je njezinim županom bio neki Želimir (Selimir).

O historiji Hlivna grada i županije Hlivanjske poznajemo ove podatke:

- 892. 28./IX. U povelji kneza Mutimira kao svjedoci: *Zelimiro* iupano *Cleunae* . . . , *Leledrago* iupano *Clissae* . . . (Rački, Documenta, str. 16).
- 950. *ζουπανία: ή Χλεβίανα . . . κάστρα οικόμμενα: τὸ Χλεβίνα . . .* (Rački, Documenta, str. 400).
- 1078. U povelji kralja Dimitrije Zvonimira kao svjedoci: *Dobrill* comitis *Cleunensis*, *Pribini* comitis *Cetinensis* . . . (Rački, Documenta, str. 106).
- 1103. U jednoj povelji dosuđuje i potvrđuje se splitskome nadbiskupu: *villam in Cleuna Su-*

- dumirtzam*, et villam in Zetina Stolez. Decimas preterea *Cleune*, Zetine, Clisie et eius districtus . . . (Smičiklas, Codex diplomaticus Croatiae, II. str. 11).
- 1185. Na crkvenom saboru u Splitu određeno: „archiepiscopus Spalatensis habeat has parochias: Clissam, Scalle, Zminam, Zettinam. *totam Cleunam*“ (Smičiklas, Codex dipl. Cr. II. str. 193).
 - 1192. Papa Celestin III. splitskomu nadbiskupu Petru označuje opseg nadbiskupije: „parochiam *Cleune*, parochias Citine, Clisse cum tota iupania Polici“ (Smič., Cod. II. str. 251).
 - 1207. Andrija II. kralj potvrđuje splitskoj nadbiskupiji: „Item Ziminam et Cithinam, *Cleonam* et totum Mazarum“ (Smič., Cod. III. str. 70).
 - 1250. (circa). Arcidjakon Toma piše u svojoj historiji solinsko-splitske nadbiskupije: „Ecclesia nempe metropolis has sibi voluit parochias retinere: „comitatum Cetinae, *Cleunae*, Clissae, Massarum, Almisium, et Corbaviam . . . totamque Maroniam“ (Rački, Docum. str. 200).
 - 1301. Paulus (Šubić Bribirski), banus Croatorum, izdaje knezu Horvatinu povelju sa svojim sinovima „Mladino, Georgio, Paulo et Gregorio, trium camporum, *Hliune* et de Cetina *comitibus*“ (Smičiklas, Codex dipl. Cr., VIII. str. 3; sravni i str. 80).
 - 1322. 12/II. In villa Hrusghane, Banus Mladinus secundus, banus Croatorum et Bosne, izdaje povelju pred svjedocima: „Paulo comite filio comitis Curiaci de Corbavia, comite *Bubangna Woyhnig de Hlivina*, comite Goyzlaio Stipanig“ . . . (Smič. Cod. IX. str. 53).
 - 1322. Kao protivnici hrvatskoga i bosanskoga bana Mladina II. Šubića spominju se: „filii Curiacii, filii Stephanich de Bosna, *filii Mihovilovich de Clivuna* . . .“ Michae Madii historia cap. 17. apud Lucium, De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex, str. 377).
 - 1324. „Dominus comes Georgius (de Berberio) . . . congregato exercitu diversarum partium Sclavorum tam de *comitatu Cliunae*, quam de banatu Bosnae et etiam de Politio . . . venit Tininium“, da Ivanu Nelipiću otme taj grad. Ali Nelipiću priskočiše u pomoć krbavski knezovi Kurjaković i *hlivanjski vojvoda Juraj Mihovilović* (Georgius Mihovilich vojvoda) . . . (Michae Madii historiae; Lucius, de regno Dalm., str. 379).
 - 1326., 25. lipnja. Trogirski knez Nikola Venerio piše pismo „egregiis et potentibus viris d. d. Budislao comiti Corbaviae, filio olim comitis Curiaci, et Nelipitto honorabili comiti Tininii et Spalati, *Georgio filio Michouilovich vojvode*, et Paulo et Gregorio fratribus dicti comitis Budislavi, ac Tuartcho filio comitis Vladislauich amicis suis carissimis . . .“ (Lucio, Memorie di Traù, str. 188).
 - 1332. Prigodom boravka bana Stjepana Kotromanića u Dubrovniku prati ga „veliki vojvoda *Vladislav Galešić*“ (Fermendžin, Acta Bosnae, str. 23).
 - 1356., 9. novembra. Nobilis vir *Gregorius* filius *Gales* de *Hleuna* castrum suum *Byztriche* in *Hleuna* regi Ludovico cessit, et pro eo a rege terram regalem Chaua vocatam in regno Sclavonie in cambium accepit. (Smičiklas, Cod. dipl. reg. Croatiae, XII. str. 376).
 - 1357. Papa Inocentije VI. na molbu kneza Ivana Nelipića dozvoljava Franjevcima graditi samostan za 12 članova „in terra sua Cetinae Spalatensis dioecesis“. (Smičiklas, Cod. XII. str. 406).
 - 1366. Kaptol splitski svjedoči: „venisse ad suam presentiam nobilis vir *Vlaticus* natus quondam *Ratici Mathievich de Werhreka* de genere *Ciprianorum* de *Cleuna* exponens, quomodo pater suus Rathicus propter amorem erga nobilem et egregium militem dominum Georgium Ratchovich de *domo Michaelis* ortum, ex eodem genere *Ciprianorum*, eius consanguineum adoptavit ipsum in filium, dando ei medietatem bonorum omrium.“ (Ljubić, Listine V. str. 336).
 - 1367. Ljudevit I. kralj potvrđuje splitkoj nadbiskupiji i nadbiskupu Ugolinu „decimas in territorio Clissiae, Politii, Almisii, Zmine, Zetine ac *Cleonae*“ (Smičiklas, Cod. XIV. str. 56).
 - 1370. Mandatum Ludovici regis castellanis Clisii, Cetinae et *Hlevne*, quod non molestent Spalatenses pro tributis contra privilegia. (Smičiklas, Cod. dipl. XIV. str. 238).
 - 1400. 8. decembra. Sutiska. Bosanski kralj Stipan Ostoja poklanja vojvodi Hrvoju i sinu mu Baoši „za virna posluženija“ u županiji *Hlivno* ono, što je dosad pripadalo samome kralju. U to ime izdaje njima povelju, u kojoj se čita i ovo:
„upisah pod moju srédnju pečat otvorena dva lista, jedan Vukmiru Semkoviću i Vuku Nimičiću i županu Radoju, da poju u *Hlivno*, i da zberu vladanije k sebi: osidnike plemenite ljude i (i)ne vrste dobre ljudi, koji bi se ondi prèminèli, da ih pitaju do njih rote, tko bi koje plemenščine od korena u *Hlivanjskoj Vrhovini* i u župi počanši od *Zavoda* do *Vrhovine*, što pristoji *gradu Bistrèckomu*, navlastito kada posla *Lauš kralj* dvadeset i četiri rotu na moćeh postaviti svakoga u njih pravimi, nad čim tko sta ondâj u ono vrème, jere Lauš kralj vazda ljubljaše pravdu s našimi prvimi.“

„A upisasmu u drugi list ka vsim osidnikom plemenitim ljudem i kapitulu, u koga leže leištromi, ispisani onih rotnikov, da povidu pravo što jest tko u Hlivni.“

„I osidnici, zgovorêvše se i strneće se jednime-glasom s kapitulom, poslaše kraljevstvo mi upisavše u otvorenom listu pod pet-(na)desete pečatmi, za jednu s našimi ljudmi koje bihomo poslali meu ne, govoreće jednime glasom: gospodine, prêsegli su naši prvi prêdonimi dvadeseti i četirmi; kon togaj po smrti njih, mi dica njih, dvakrat nas dvanadesete ot dunadesete plemenu osidnici hlivanjsci, imenuje se vsaki svojim imenom i svidočise prêd nami: jedno *Vlatko Rajčić* od *Bistrêce*, drugo *Galup* od *Vrdov*, tretie *Blatko Klačić* z *Dobrog*, a četvrto *Vučihna Mratinović* iz *Miš*, i *Prêdislav* iz *Vražerak*, i *Ugrên* iz *Zabrdija*, *Dragoš* i *Stojemar* i *Juraj Suččić* iz *Oršebus*. *Utih Jarčić* z *Grebac*. *Cvitimir* is *Kablič*, *Vojin* z *Bistrêce*, *Skorovoj* s *Vrbovika* prisegše svidokujuće čisto i pravo strneće se s pravimi leištromi, govoreće: Gospodine, od korena ničere ino nije *Hlivno* ni *grad Bistrêčki*, od *Zavoda* počanše do *Vrhovine*, nego tvojega prvoga: bilo i sada tvoje; voljan je držati, voljan je odati, iznamši u osmi(h) selih, v ime *Voihnića* tretjenika, i od onene jest rota dva dila od odumrtna *Galešin* i *Bubanin*, komu je ti daš, i to su ona sela, u kih vsim *Voihničem* dil od tretine tretina, i s timi su bili gradu kmetije, i to su onog sela: prvo u *Bistrêci*, od tretine tretina; u *Zagorêčah* tolikoje od tretine tretina; u *Turah* tolikoje; u *Smrčah* tolikoje; u *Trêbičićih* tolikoje; u *Vrtcih* tolikoje; u *Kokošjeglavcih* tolikoje; u *Okuzličih* tolikoje. A is toga i is tretine od oniju du dilu oddumrt-niju grede *Rupara Jurja* ditci peto uže.“

„A ino iznaide čisto kraljevstvo naše, da je naše gospocko od korena i grad i župa i odati i držati, i da volismo glasu našem, da cvate od posljêdnih, koji budu, i da duši ne bude protivno, toj naidosmo čisto. I ne popušćajuće od srca našega virnih služab i sluzenja vojevode Hrvoje i kneza Baoše, dah mu i zapisah viku vikoma za plemenito *grad Hlivanjski* i sa vsom župom i s dohodci i s trgovinami, počanše z dole od *Zavoda* u ime *Vrdab*, *Liščane*, *Zabukovije*, *Sankoviće*, *Mlijane*, *Rujane*, *Lučnice*, *Čihoviće* i vsu *Vrhovinu Hlivanjsku*, da je rečenomu vojevodi Hrvoju, knezu Baoši i njiju poslidnjemu u vike vikoma za plemenito, i o se odumrti, iznamše od tretine tretinu, što je *Voihnić* i njih selih, iznamše peto uže *Ruparića*, kako smo prvo imênovali, iznamše, što je godire

Stipana Dobrênovića s bratom sa *Andrêjašem* i strêcom s *Jurjem*, i njih poslidnji što bi držat; a ino vse zgore rečeno vojevodi Hrvoju i knezu Baoši i njiju poslidnjemu u vike za plemenito.“ (Kukuljević I., Arkiv za jugoslavensku povêsnicu, II. knjiga, str. 36—37; Mikošić, Monumenta serbica, str. 247—249. Novo izdanje po izvorniku od Stojana Novakovića u Glasniku srpskog učenog društva, knjiga VI. 1968., str. 48—53).

- 1404. 7./I. Stephanus Ostoja, rex Bosnae, Paulo Klešić vojvodae castrum in Dlamoč et possessiones in Dlmno et Bosna restituit, unico castro Visući et maritimis pro se reservatis. (Pucić, Spomenici srpski, str. 50—51; Fermentžin, Acta Bosnae, str. 71).
- 1406. Kralj Ladislav Napuljski potvrđuje hercegu Hrvoju „castrum Prosor et totam contractam Verhericam et Obrh in regno Croatiae sitas . . . iubens expresse, quod nobiles in dictis locis et eorum districtibus sistentes, et precipue illi, qui sunt de *genere Ciubranich* (de genere Ciubrianorum, de genere Ciprianorum, de genere Ciprianich), et tam nobilis vir Johannes Misilenovich serviant et servire teneantur dicto domino duci . . . sic et quemadmodum clarè memorie regibus Hungarie . . . dictique nobiles in eorum libertatibus, iuribus et consuetudinibus manuteneantur et conserventur, nec presentibus illis quomodolibet derogetur . . .“ (Arkiv za Jugoslavensku povjesnicu, VII. str. 58—59).
- 1409. Uz kralja Stjepana Ostoju boravi u Visokom „*Grgur Galešić* knez“. (Fermentžin, Acta Bosnae, str. 91).
- 1416. „Micatius de Ragusio, castellanus *Bistrice* (Hlivno). (Ljubić, Listine, VII., str. 222).
- 1433. „Scit enim bene dominus Nicolaus Gara palatinus et quam plures alii, quod terrae et provinciae, ut sunt Halomföld, *Hlevna*, *Berzezhel* et aliae, quae nunc (1433) occupatae sunt per regem Bosniae et Bosnenses, ipsi praedicto domino regi Ludovico tenebantur (1357—1382), et possidebantur per banum regni Croatiae.“
- „Scit etiam idem palatinus et quam plures alii qualiter castra Greben et alia castra ibi circumquaque existentia, cum suis pertinentiis tempore dicti quondam D. Regis Ludovici tenta fuerint per Hungaros.“ (Thallóczy et Horváth, Codex dipl. banatus . . . Jajcza, str. CCXCIX).
- 1436. „*Hristoja de Hlevna*, camerarius regis Stephani Tvrtko“ in Alba regia. (Fermentžin, Acta Bosnae, str. 151).
- 1444. 8./II. In *Cliuma*. Kralj Stjepan Tomaš

- piše pismo Mlecima radi soli, koju su oni uvažali u Neretvu. (Ljubić, Listine IX., str. 180).
- 1449. 2./XII. In *castro nostro Hliuna*. Stephanus Thomas, Bosnae rex, potestatem facit Jacobo Testae inquirendi in Thomam et Eliam, qui quandam pecuniam, „in sacristia s. Mariae in Cetina“ depositam furati sunt. (Lucius, Memorie di Traù, str. 450; Ferrendžin, Acta Bosnae, str. 209).
 - 1456. Junii 3. Stephanus Thomas, rex Bosnae, per suos oratores episcopum Pharensem Thomam et Nikolaum Testa rogat a dominio veneto auxilium contra imperatorem Turcorum, qui „non contentus pecuniis petit etiam *quatuor castra* regni, ut habilis possit occupare reliquum dominium . . . quorum unum *castrum*, videlicet *Bystrychky*, distat a Spalato, Tragurio et Sibenicho per unam dietam, cuius etiam castrum confines distant a Jadera per unam dietam. (Ljubić, Listine X, str. 86; Ferrendžin str. 228).
 - 1469. Za pape Pavla II. spominju se kao od Turaka orobljeni samostani franjevački „ad *Bistrice. Cethine, Varchrtoc, Tininii*“ u splitskoj nadbiskupiji i kninskoj biskupiji. (Theiner, Monumenta Hungariae, II., str. 410).
 - 1503. U vlasti turskoga cara spominju se ovi gradovi u Bosni: Kamengrad, Klywch, *Hlewna*, Belgrad, Wenchacz, Komothyn i drugi (Thallóczy et Horváth, Codex Jajcza, str. 169).
 - 1504. travnja 24. Za obranu Hrvatske od turske sile određuju se plaće raznim knezovima hrvatskim i vojvodama, a među njima „*Georgio Milichith*“ una cum fratre suo, qui de *Biztricia* ad Klyz venerunt ad equites XXXII . . . fl. III^c XX (320). (Thallóczy et Horváth, Codex Jajcza, str. 184).
 - 1520. veljače 7. Marino Sanuto javlja o turskoj vojsci u Bosni: „Che el principal capo loro è stato *Mechmethbeg* vayvoda, qual sta al uno loco nominato *Clifno*; qual vayvoda è stato lui che ha adunate tutte queste gente apresso *Cetina*, venute da Bossina, de Svonich, Smidarevo et da Chersegovina et di Popovo . . .“ (Thallóczy et Horváth, Codex Jajcza, str. 286).
 - 1522. Hrvatski ban Ivan Karlović doznao je od zarobljenoga Turčina ove podatke o turskim osvajanjima: „Item die sterckern schlos in Bossner land, so den Christen abgedrungen sein und daraus ytzo durch die Turcken der grosst Schad gelschieht, volgen hernach, das erst Rog, *Betzthertze*, Alba (Belgrad) in Dlamogh, Klwgh oder Kluschi, Kamengrad; und darnach, als konig Ladislav gestorben ist (1516), haben sie auch nahend bey dem Venediger mer gewonnen Zkradin, Thlin (Tnin — Knin), Worhorycki (Vrhrika), Zwyn (Sinj), Chachwyn (Čačovina).“ (Thallóczy et Horváth, Codex Jajcza, str. CCCXLII).
 - 1522., 9. IX. Ban Ivan Karlović javlja iz Mutnice: „quod magnus exercitus Turcorum hic in *Biztricza* congregatur.“ (Thallóczy et Hodinka, Cod. dipl. partium regno Hungariae adnexarum. I. str. 198).
 - 1522., 23. IX. „der Turgh zu *Wistritz* starck ligt in der *Grafschaft Hityffen*. (Thallóczy et Hodinka, I. str. 205).
 - 1524. 20. VIII. „furor pestilentiae in Werbozanya et in *Byzthricza* et per multa loca grassatur.“ (Thallóczy et Hodinka, I. str. 416).
 - 1537.—1626. Sandžukbegovi „kliški, hrvatski, hlivanjski i primorski,“ koji su stolovali poglavito u Hlivnu (Livnu):
 - 1537.—1540. *Muratbeg Šibenčanin*, brat šibenskog kanonika Jurja Tadića. (Truhelka u Glasniku muzeja u Bosni i Hercegovini, XXIV. 1912., str. 123).
 - 1551. *Risanbeg Raguseo* . . .
 - 1552. *Malkočbeg* (Osmanović) . . .
 - 1558. *Ferhatbeg* (Osmanović) . . .
 - 1562. *Mustafabeg* Sokolović . . .
 - 1565. *Mehmedbeg*, sanzacco a l'hora di *Climeno*.
 - 1566.—1568. *Mustajbeg* sa(n)giaco allora de Clissa in *Clifno* . . .
 - 1574. *Alibeg Chucha* albanese, sanzacho di Hliuno . . .
 - 1576.—1577. *Mustafabeg* sanžak kliški i hlivanjski, hrvatskih i primorskih na Ostrovici više Skradina . . .
 - 1593. *Apardibeg* (Oparidibeg) aus Hlevna (Aparty beg von Klyss).
 - 1596.—1600. *Mustajbeg* (Pijalepašić?).
 - 1603.—1626. *Mehmetbeg*, sin Mustajbega (Mustaj-begh padre del presente Mehmet-begh).
- O tim sandžakbegovima govore ovi izvori: Talijanska kronika u Arhivu za jugoslavensku pověstnicu IV. str. 50—65; Ljubić, Rukoviet jugoslavenskih listina u Starinama jugoslavenske akademije, X. str. 7—12; Ljubić, Commissiones et relationes Venetae, III., str. 94, 142, 143, 145, 155, 186, 241; Barabás, Codex com. Zriny, str. 158—180; Spomenik srpske kr. akademije LV. str. 115—125; Rački, Prilozi za geografsko-statistički opis bosanskoga pašalika u Starinama jug. akad. XIV. str. 173—195; Batinić M. N., Nekoliko priloga k bosanskoj crkvenoj poviesti u Starinama jug. akad. XVII. str. 77—150; Novaković Stojan,

Hadži Kalfa ili Čatib-efendija, turski geograf XVII. veka (Spomenik srp. kralj. akademije XVIII., Beograd 1892.).

- 1626. U opisu pašaluka bosanskoga, što ga je Splitsanin Atanasije Georgiceo (Grgičević) god. 1626. sastavio po bosansko-turskim podacima za kralja Ferdinanda II., nalazimo o nekim gradovima, varošima i nasebinama kliško-hlivanjskoga sandžaka ove bilješke:

Hliuno, è città ben murata di settanta case in circa col borgo, che d'intorno ottocento fuochi può fare tra tutti buoni mille soldati, Vi è dentro un'acqua sorgente, *Bistrizza*, e vi è dentro la stessa un Castello, ma non vi è alcuna sorta d'Artigliaria; ha diversi villaggi, che fanno circa dei mille case, e altrettanto numero di soldati. Vi habita el Cadi et il Capitano del sangiacato, senza il quale non può alcuno essere condannato capitalmente. Habita nel sudetto loco di Hliuno per il più il sangiacato, come più proprio alla sua residenza. E quando avviene, che il sangiacato vada alla guerra e altrove fuori del sangiacato, resta ivi il Chiechaia, che è Luogotenente, o vice gerente di lui, come è al presente, che il sangiacato è andato alla guerra.

Prolog, è un Castello supra una montagna, dove fanno guardia per ordine quaranta huomini, come si descrivono; e vi è dintorno il recinto, che fa la città e resta dentro il Castello.

Starxan è città ma parimente dishabitata; ha un borgo che può fare trenta quaranta case, e può fare anco cento huomini da fatti; ha una villa chiamata *Suicza*, dove scaturisce un'acqua chiamata dell'istesso modo che può fare cento huomini da fattione. Vi capita alcuna volta il Procuratore del Cadi et il sangiacato, ma non habita alcuno.

Glamoc, città col Borgo, che tra tutto può fare sessanta fuochi e circa 100 huomini, si chiama anche *Biogradaz*. Ha sotto di se in campagna d'intorno da settanta villaggi, che farebbero in ogni occasione di subito più di mille huomini buoni di combattere. Ha un castelletto dentro, et alcune torrete; e vi sono due periere et poco più codette; vi è un Dizdaro et il Cadi, e passa di là il Capitano alcuna volta.

Tutto questo sangiacato (di Clissa) ha settecento cinquanta cinque villaggi oltre le città sudette, tra le quali sono descritte anco alcune ville; già *venticinque anni* (1600), che si fece descrizione universale del sangiacato, si trovano essere trenta millia e tante case de' Contadini, che servivano al sangiacato; alli

Zahimi e Spahie; hora si crede, che sia diminuito di un terzo, e la causa n'è ascritta per esserne molti partiti in diversi luochi, specialmente di là dal Danubio, et in particolare per rispetto della sollevatione, che seguì contro *Mustai-begh* padre del presente *Mehmet-begh*, per tema del quale molti e molti dopo l'eccesso hanno sloggiato il paese. (Starine jug. akadem. XVII. str. 141—142)

- 1626. (1600—1624). U drugom opisu vilajeta bosanskoga, koji je sastavio neki suvremenik Georgicea po istim izvorima, nalazi se gotovo isto o Hlivnu i drugim gradovima i selima sandžakata klisko-hlivanjskoga, jedino s tom razlikom, što se posebice spominje *Buško blato*, koje se pribraja sandžakatu Hercegovini. Tu se naime čita ovako:

30. *Busco blatto* ville nro. 10. Case tra tutto con le ville 200. (Starine jug. akademije XIV. str. 178—179).

- 1648. svibnja 28. Zadar. Rafael Levaković piše, zašto ne može poći u Ohrid, da zasjedne na stolicu nadbiskupije. Uz drugo piše: „Il Bascia si trova a *Hlivno*, dove si raduna l'essercito.“ (Fermendžin, Acta Bosnae, str. 464).
- 1661. Ove je godine Balkanskim poluotokom putovao glasoviti turski putnik *Evlija Čelebija*. On je u svojem putopisu (Sejhatname) opisao velik dio tadanje evropske Turske, a naročito vilajet Bosnu, kojom je tada upravljao Melik Ahmedpaša. Izvatke iz njegovog djela priopćio je *Čohardžić Dim. S.*, Putopis Evlije Čelebije o srpskim zemljama u XVII. veku (Spomenik srpske kraljevske akademije XLII., drugi razred 37., Beograd, 1905., str. 1—34.; *Sejh Sejjudn Fehmi efendija Kemura Sarajlija* „Iz Sejhatname Evlije Čelebije“ u Glasniku muzeja u Bosni i Hercegovini XX. 1908. str. 183—201 i 280).

Evlija Čelebija opisuje svoje putovanje iz Srbije u Sarajevo, pa onda iz Sarajeva zapadnim pravcem preko Travnika, Donjega Skoplja, Prusca (Akhisar) na Kupresko polje i odatle u Livno. Prikazavši svoj trodnevni boravak na visokom Kupreskom polju nastavlja ovako:

„Idući (iz Kupresa) ravno k zapadu dođoh u tvrđavu *Esterdžan* (Stržanj) *čopek*. Jedan od latinskih kraljeva imenom Esterdžan, junak, sazidao je taj grad za svoju pasčad. Sultan Fatihov veliki vezir, *Hrvat Mahmut paša*, osvojiv ga posve ga je porušio, te je sada pust. Prošav ovud pravo na zapadnu stranu, stigoh u *Šuicu* varoš, širok, plodan kadiluk, koji pripada kliškom sandžaku. Ima s vinogradima i baštama ta varoš 300 kuća, jednu

džamiji i jedan han, a čaršije ni pazara nema. Stanovnici dobri su junaci i bogati ljudi. Odavle nastavi sa pedeset drugova, pošav k zapadu u strahu od mletačkih uskoka stigom sa stotinu hiljada jada i muka u Livanjsko polje.“

„Visoku *Livanjsku tvrđavu* saziadao je „dubrovački kralj“, po imenu Esterdžan, koji je nosio kapu sa pet vilinskih slika, i prozva je *Kluna* (Cleuna, Hlivno). Kasnije pade Hrvatima u ruke, poslije toga, za Fatihova vakta, videći stanovnici grada, da se neće moći održati protiv osmanlijske sile, napustiše tvrđavu i pobjegoše k mletačkom zaljevu u Split. Tako spomenuta tvrđava osta u osmanlijskim rukama.“

„Kada je sultan Selim I. zauzimao Egipat, navalise Mlečani i zauzeše ovu tvrđavu. Za vremena sultana Sulejmana vratio ju bosanski namjesnik Husrevbeg i svezao je za kliški sandžak, pa je i danas u turskim rukama. Tu je i sijelo kliškog sandžakbega. Godine 1056. po hidžri (1646. po Is.) osvojiše Mlečani s Klisom sedamdeset i šest naših gradova od Mustafa paše Tekelije i od toga je vremena kliški sandžak ostao njima, a sandžakbegova stolica prenesena je u ovo Hlivno i danas je tu. Sandžakbegu ide čiste plaće od naroda 1425 akči, timara ima po zakonu 927, ziameta 48. Uz čuvare džebhane ima stalno 2000 naružanih askera, koji su u svako doba spremni poći u rat sa sandžakbegom. Ima tu alajbeg i ceribaše i kadija sa 150 akči. Nahija svega 85 sa selima. Janjičaraga imenuje se n Stambulu . . .“

„*Opis Hlivanjske tvrđave i zemlje.* Ova lijepa tvrđava sagrađena je poput bedema pred Runo (Krug?) planinom na crvenim liticama (brdo Crljenice) od tesanca kamena, ali budući da je sasvim stara i na nekim mjestima porušena, popravi ju sadašnji valija Melik Ahmed paša od svojih novaca . . . i sagrađi pred tvrđavom jednu kulu za džebhanu od bijeloga kamena kao jaje. U vrh tvrđave napravi na usjelinama tophanu i popravio stare topove, smjesti ih amo na taj način, da su svi okrenuti prema Hlivanjskom polju. Ovdje ima toliko džebhane ko u nikojem gradu po cijeloj Bosni. Unutra u tvrđavi ima oko tri sto kućica, tri žitna hambara i jedna careva džamija, ali je džamija tako malena, da samo oko dvadeset ljudi može u nju stati. U tvrđavi ima sa jugoistočne strane gvozdena vrata, a čuvari stoje tu danom i noću . . .“

„*Varoš.* U tvrđavi s gornje su strane litice i osjeline. Na brdima i u dolinama svega devet mahala, 1100 tvrdih zgrada poput gradova dvokatnih kuća. Kuće su im pokrivene pola šinrikom a pola pločama. Preko sredine krovova položeni su zbog velikih vjetrova veliki direci. A ima dosta kuća pokritih zbog vjetrova samom pločom. U varoši ima svega 13 džamija, i to 7 povećih. Blizu čaršije jest Dukataru Hadži Ahmeta džamija s kamenom munarom pod kubetom, dosta stara. (Tri džamije imadu napise od god. 1587., 1563. i 1567.) Pokraj triju džamija ima tri medrese za softe, šest dječinih mekteba i šest derviških tekija, samo jedna banja i svega trista dućana, pokraj donje provalije ima jedan golem han, a u varoši nekoliko česama.“

„Ispod Runa (Kruha) planine izvire jedna voda (izvor Bistrice) s takom bukom, da čovjeku uši zagluhnu; u temuzu (julu) mjesecu hladna je kao led. Oni, koji su ogradili i izidali ovo vrelo kamenom, napravili su izokola sofe, a putnici odmarajući se hvataju ribu. Budući da je tu musala, moli se narod i Bogu i teferićuje. Kako ova voda strmo teče, načinili su niz istu vodu jazove i niže varoši trinaest mlinova u vakuf, a ti su tako čudni, da ih nisam takih na drugim mjestima ni vidio. Ta voda niže sašav u ravan, razvedena je po baštama i bostanima, te se njome zalijevaju. Blizu izvora sazidana je jedna golema čatrnja, deset sa deset aršina; u toj se čatrnji ljetnim danom mladež kupa. Više nje ima natpis na bijelom mramornom kamenu iskopan, te u vrh litice smješten. (Natpis od god. 1585. po Is. kaže: „Mustafaga načini ovu zgradu za hator boga stvoritelja svega svijeta“). Pokraj ovoga turskoga natpisa ima još nekoliko latinskih i grčkih natpisa. Ovaj grad, ako i nije sasna plodan, ima u donjem polju duljinu od juga zapadu tri dana boda, gdje žito i trava raste. Voda i zrak su fini i osim vjetra i vode nemamo šta pohvaliti.“

„Po sokacima nema kaldrme, jer su svuda po putevima litice, a te su oklesane i putevi ipak čisti. Prozori su u svake kuće okrenuti Prologu planini i Alagića odžaku. U svake kuće ima za rat mazgali. Dok ovdje nijesu napravljeni stanovi za janjičare, te ih nije bilo ovdje smještenih, mnogo bi dolazili uskoci, tukli se i po nekoliko zarobljenika u jagmivši vratili se. Bogu hvala, otkako su počele bosanske valije dolaziti amo da čuvaju, toga više nema.“

— 1685. lipnja 23. Splitski nadbiskup Stjepan Cosmus opisuje papinskomu tajniku, kardinalu

- Cibu, ratovanje Mletaka s Osmanlijama i ističe potrebu glagolskih crkvenih knjiga za katoličke vjernike. (Theiner A., Monumenta Slavorum meridionalium, II. str. 222).
- 1685. augusta 16. Sotto *Cluno* „*Luca Mastilich*, procuratore di *San Pietro*, per parte di tutto il popolo e chiese di *Cluno*“ piše splitskomu nadbiskupu Stjepanu Cosmusu molećega, neka poradi, da budu oslobođeni od osmanlijske sile. (Glasnik muzeja u Bosni i Hercegovini, XXI. 1909., str. 402–403)
 - 1708. Franjevac Ivan Krstitelj de Vietri, generalni komisar za franjevačku provinciju u Bosni, izvješćuje o stanju franjevačkih samostana i njima podvrgnutih katoličkih župa ovako:

„Il Convento di S. Spirito di *Fojniza*, e composto di 18 Religiosi . . . Tiene il nominato Convento la cura spirituale di 9 parochie sotto il dominio ottomano e giurisdizione del vescovo di Bosna: 6. *Rama* città, ma vi sono poche famiglie di cattolici disperse in diversi luoghi et (assistite) il P. Bartolomeo Ivanovich. 7. *Duun* (*Duvno*) con 5. villaggi di poche famiglie, et assiste il P. Bernardino Dobretich . . . 9. *Liuno* (*Livno*) villa grande con 7 villaggi dispersi, et assistono due sacerdoti. (Starine jug. akad. XVII., str. 93).
 - 1741.—1744. Po popisu bosanskoga biskupa fra Pava Dragičevića spadalo je pod samostan u Fojnici 14 župa, a među njima i ove: *Rama* sa 857 duša, *Duvno* (Seonica) sa 3801 dušom, i *Livno* sa 3968 duša. (Batinić M., Franjevački samostan u Fojnici, str. 164).
 - 1762. Prema popisu istoga biskupa Drapčevića spadale su pod samostan u Fojnici iste župe, a među njima: *Rama* sa 118 kuća i 1167 duša, *Duvno* sa 284 kuće i 2771 dušom, *Livno* sa 734 kuće i 6733 duše. (Batinić M., Franjevački samostan u Fojnici, str. 165).
 - 1798. Prema popisu biskupa fra Grga Ilijića imala je župa *Livno* rečene godine 6870 duša. (Batinić M., Franjevački samostan u Fojnici, str. 165).
 - 1857. Kada dolaskom Omerpaše u Bosnu god. 1850. bolja vremena nastaje i za katolike, pomisliše Franjevci (1854) na to, da osnuju nove samostane u *Livnu* i Travniku, te dobivivši za to fermane dogovorno god. 1857. odijele od fojničkoga samostana župe Kupres, Vidoše, Čuklić, Ljubunčić i *Livno*, da ove za se čine posebni kotar, i sagrađe samostan u *Livnu* na brdu *Gorici*. (Batinić M., Franjevački samostan u Fojnici, str. 166).

Najprije udara u oči, što se u starohrvatskoj županiji Hlivanjskoj (ή Χλεβίανα, Hlivina, Hliuna, Clivuna, Cleuna, Cleona) spominju imena dvaju utvrđenih gradova. U polovici X. stoljeća navodi se izrijekom kao nastavani grad (κάστρον οικόμμενον) grad *Hlivno* (τὸ Χλεβένα), kao primjerice god. 1449. u pismu kralja Stjepana Tome „in castro nostro *Hliuna*“. No pored imena toga grada spominje se od god. 1356. također još i „castrum *Byztriche*“, onda god. 1400. „grad *Bistrečki*“, i opet god. 1456. „castrum *Bystrycky*“. Napokon čujemo god. 1469. za orobljeni i od Turaka poharani franjevački samostan „ad *Bistrice*“. Tu nastaje sada pitanje, da li su zaista postojala dva grada raznih imena, ili se radi o jednom te istom gradu sa dva imena? Ako uvažimo, da rijeka Bistrica izvire na teritoriju današnjega grada *Livna*, bit će najvjerovatnije, da *Livno* i *Bistrica* označuju jedan te isti grad, ali dva različita lokaliteta, dotično dvije utvrde ili kule. Možda se *Livno* ili *Hlivno* zvala starija utvrda, a *Bistrica* utvrda kasnijeg vremena. Svakako *Hlivno* i *Bistrica* nijesu bili razdaleko jedno od drugoga. Kad je kod *Bistrice* osnovan franjevački samostan, koji je oko god. 1469. od Turaka stradao, ne može se za sada odrediti; moguće da je podignut oko god. 1357., kad je papa Inocentije VI., na molbu kneza Ivana Nelipića dozvolio, da se gradi samostan za Franjevce u županiji Cetini.

Hlivanjska županija s gradom *Hlivnom* (Bistričkim gradom) pripadala je kroz stoljeća hrvatskomu kraljevstvu. Još na početku XIV. stoljeća upravljali su njom sinovi hrvatskoga bana Pavla Šubića Bribirskoga, po imenu Mladin, Juraj, Pavao i Gregorije, koji se u jednoj ispravi od god. 1301. pišu „knezovi Tropolja (trium camporum), *Hlivna* i Cetine“. Kad je god. 1322. stolovao Mladin II. Šubić kao hrvatski ban u Hraščanima, bili su uzanj kao svjedoci neke njegove darovnice krbavski knez Gojслав Stipanić, i napokon knez *Bubanja Voihnić* iz *Hlivna*. Ali baš ti knezovi

pridonijeli su još iste godine zajedno sa sinovima *vojvode Mihovilovića od Hlivna* najviše padu Mladina bana i rasulu njegova vladanja u Hrvatskoj i Bosni.

Nakon pada Mladina II. Šubića (1322.) ističu se kroz nekoliko godina u Hlivnu sinovi vojvode Mihovilovića (de domo Michaelis), a naročito vojvoda Juraj Mihovilović, koji se borio za prevlast u Hrvatskoj. No poslije god. 1326. dođe hlivanjska županija, ne zna se kako, pod bosanskoga bana Stjepana Kotromanića. Za bosanskoga vladanja popeli su se do vlasti u Hlivnu sinovi nekoga Galeša ili *Galešići*. God. 1332. bavio se je bosanski ban Stjepan Kotromanić u Dubrovniku, a u pratnji njegovoj bio je „veliki vojvoda *Vladislav Galešić*“. Ne može se ustanoviti, da li su Galešići bili u rodu s Voihnićima i Mihovilovićima, ali je stalno, da su držali grad Hlivno (dotično Bistrički grad).

U to je Ugarskom i Hrvatskom zavladao znameniti kralj Ljudevit I. (1342. do 1382.) iz porodice Anžuvina. Taj energični vladar uzeo si je za glavnu zadaću, da u punom opsegu obnovi kraljevsku vlast u čitavoj Hrvatskoj i Dalmaciji, a naročito da gordim knezovima oduzme sve tvrde gradove. Tako je Nelipićima uzeo Knin (1345.), a Šubićima Ostrovicu (1347.) i Klis (1355.). Jednako je nastojao predočiti nekadanje hrvatske gradove i župe u tadanjoj Bosni. Dne 9. studenoga 1356. morao mu je *Gregorije Galešić* (Gregorius filius Gales de Hleuna) ustupiti svoj grad *Bistricu* u Hlivanjskoj županiji, a kralj mu je za to u zamjenu dao kraljevsku zemlju Čavu u Slavoniji. God. 1370. izdao je kralj Ljudevit I. svojim kastelanima u Klisu, Cetini i Hlivnu zapovijed, da poštuju privilegija Splitsana, pa da ih ne uznemiruju nikakvim daćama.

Za nemira iza smrti kralja Ljudevita I. bosanski je kralj Stjepan Tvrtko nešto prije god. 1387. opet zadobio grad i županiju Hlivno. Oni ostadoše sada u vlasti bosanskih kraljeva sve do 8. prosinca 1400., kad je kralj Stjepan Ostoja darovao vojvodi Hrvoju Vukčiću Hrvatiniću i sinu njegovu knezu Baoši za sve vijekje „*grad Hlivanjski* i sa vsom župom i s dohodci i s trgovinama“. Ali već nakon smrti Hrvojeve spominje se god. 1416. neki Dubrovčanin Mikac kao kastelan grada Bistrice. God. 1433. kaže se izrijekom, da su Hlivno i Bistrica u rukama bosanskoga kralja i Bošnjana, a god. 1436. spominje se „Hristoja de Hlevna“ kao komornik kralja Stjepana Tvrtka II. Pretposljednji kralj bosanski Stjepan Toma često je boravio u Hlivnu, kao god. 1444. i 1449. God. 1456. šalje kralj Stjepan Toma svoje poklisare u Mletke, moleći općinu za pomoć protiv Turaka, jer sultan Mehmed II. nije zadovoljan time, što mu plaća danak, već traži da mu još ustupi četiri grada svoja, da bi tako lakše mogao osvojiti državu njegovu. Među tim gradovima navodi se poimence *grad Bistrički*, koji je od Trogira, Splita i Zadra udaljen jedan dan (per unam dietam). Sedam godina zatim (1463.) osvojio je Mehmed II. bosansko kraljevstvo, a s njime i Hlivno s poljem.

Za topografiju Hlivna i hlivanjske županije znamenita je hrvatska, ćirilicom pisana darovnica kralja Stjepana Ostoje od god. 1400. za vojvodu Hrvoja. Po toj darovnici doznajemo, da se je jedan dio te županije zvao „*Vrhovina hlivanjska*“. Vrhovinom zvali su tada jamačno brda i gore naokolo polja, naime rub, koji polje zaokružuje. Takova „*Vrhovina*“ spominje se i u drugim županijama onoga vremena. Ivan Frankopan darovao je knezovima Perušićima „duo castra, primum in *Wyrhowina Gatensi* cum medietate ipsius Wyrhowine, molendinis ac totali tributo seu teloneo ibidem habito, secundum vero castrum in *Wyrhowina Busanensi* habitum (Thallóczy et Barabás, Codex com. de Frangep. II. str. 218). Dakle dvije Vrhovine:

jedna u Gatanskoj županiji (kod Otošca), a druga u Buškoj županiji (kod Perušića i Kosinja). Vrhovine kod Otošca održale su sve do danas svoje staro ime.

U županiji Livnu bilo je tada mnogo sela, koja su sve do sada sačuvala svoja imena. U ispravi od god. 1400. spominju se ova sela: Čihovići, *Dobro* (sada Dobra), Grebci, *Kablič* (sada Kablič veliki i mali), Kokošjeglavci, *Liščane* (Lištani), *Lučnice* (Ljusnić), *Miši* (i sada Miši), Mlijane, Okuzlići, *Orbrusi* (Orguš), *Rujane* (Rujani gornji i dolnji), *Šankovići* (sada Sajkovići), *Smrče* (Smričani), *Trebići* (Tribić), Ture, *Vražerani* (Varšerale), Vrda, Vrbovin, Vrtci, Zabrdije, Zabukovje, *Zagorêće* (Zagoričani) i *Zavod* (Zavođani). Od tih izbrojenih sela dvanaest ih je održalo svoja imena, makar u ponešto promijenjenom obliku, ako su uopće dobro zapisana. Tako se je selo Sajkovići jamačno i onda zvalo Sajkovići, a zapisano je krivo Sankovići, jer se u ćirilskoj azbuki *i* i *n* lako zamjenjuju.

Po ispravi od god. 1400. doznajemo također za kuće (hiže) ili zadruge, koje su tada u Hlivanjskoj župi postojale. Po starijim podacima znademo, da su u XIV. stoljeću ondje živjeli knezovi *Voihnići*, vojvode *Mihovilovići* (de domo Michaelis), nadalje *Galešići*, *Matijevići* i *Ratkovići*; po rečenoj ispravi od god. 1400 doznajemo, da su postojale još ove kuće i porodice: *Dobrênović* (Stipan, Andrijaš i Juraj), *Galup* (od Vrdo), *Jarčić* (z Grebac), *Klaščić* (z Dobrog), *Milčić* (de Biztricia), *Mratinović* (iz Miš), *Rajčić* (od Bistrêce), *Rupar* ili *Ruparići* i *Sučbčić* (iz Orbrus). Međutim spominju se također neki žitelji samo po osobnim imenima, a ne pridaju im se porodična prezimena, po čem sudimo, da se tada nije još *redovito* običavalo ljude nazivati i po prezimenima. Tako se ni sam Hrvoje ne zove Vukčić ili Hrvatinić, nego naprosto „vojvoda Hrvoje“, jer ga je pod ovim osobnim imenom svatko poznao. Tako se jednako samo osobnim (krsnim) imenima zovu „*Prêdislav* iz Vražeran, *Ugrên* iz Zabrdija, *Cvitimir* iz Kablič, *Voin* z Bistrêce, i *Skorovoj* iz Vrbovina“.

Na koncu bi trebalo ustanoviti, koje je hrvatsko pleme bilo nastanjeno u Hlivanjskoj županiji? Ali to je poradi oskudnih podataka vrlo teško, pa se može tek nagađati.

Čini se, da su isprva hrvatsko pleme, koje je nastavalo tu županiju, naprosto zvali *Hlivnjani*. U jednoj ispravi od god. 1194. spominju se kao svjedoci uz ine članove hrvatskih plemena (Gusiće, Lapčane, Poletčice) također „*Vratco et Ureneiz Chleuliani nationem*“ (Smičiklas, Codex dipl. Croatiae, II. str. 267—268), a u istoj ispravi čita se još: „... *tarus Chleulianin*“. U drugoj ispravi od god. 1207. nalazimo uz svjedoke od plemena Gusić, Mogorović, Kačić i Lasnić također „*Tattaro (Tartaro) Chleunanini*“ (Starine jug. akad. XXIII. str. 186). Prema tome sudimo, da je već na koncu XII. stoljeća i na početku XIII. postojalo pleme *Hlivljani* ili *Hlevnjani*, koje se bijaše odijelilo od plemena Bužani, te se nastanilo na Livanjskom polju, i donijelo sa sobom tradicije o kneginji ili kraljici Bugi (Buško blato, Bužanin-grad.)

Međutim u sredini XIV. stoljeća primili su Hlivljani novo plemensko ime po nekom Ciprijanu ili Čubrijanu, te su se onda stali zvati *Čubranići* ili *Cipriani*. Već god. 1366. spominje se „*nobilis vir Vlatichus natus quondam Ratici Mathievich de Werhreka de genere Ciprianorum de Cleuna*“. (Ljubić, Listine, V. str. 336). Čubranići ili Cipriani raširili su se poslije i po županiji Vrhrika (Vrlika) u dolini gornje Cetine, koja je neposredno međašila s Hlivanjskom županijom.